

Skolans dolda etik – om kränkning och utanförskap

Hur kränkning och mobbning är relaterat till de normer som gäller i kamratgrupper men också i lärargrupper, visar Héléne Jenvén i en ny avhandling. De normer som gäller hänger samman med en hierarki inom kamratgruppen och klassen som helhet.

Bland eleverna kan det handla om vikten av att ta plats och höras eller mer specifikt om vilka kläder eller vilken musikstil som gäller. Normerna styr vilka som inkluderas respektive exkluderas och att detta låter sig göras. På så sätt är normerna och synen på dessa minst lika problematiska som de kränkande handlingar de ger upphov till.

Religionskunskap, etik och vardagliga frågor i ungas liv

Etikundervisning inom ramen för skolans religionskunskapsämne "ska stimulera eleverna att reflektera över olika livsfrågor, sin identitet och sitt etiska förhållningsätt" (Skolverket, 2011, s. 198) och "skapa förutsättningar för eleverna att utveckla en personlig livshållning och förståelse för sitt eget och andra människors sätt att tänka och leva" (s. 198), bland annat genom att innehållsligt fokusera "vardagliga moraliska frågor som [...] utanförskap och kränkning" (s. 201). Särskild betonas förmågan att "resonera och argumentera" (s. 199). Man skulle kunna förstå det som att etik i svensk skola, genom dess placering inom religionskunskapsämnet, ges en existentiell inramning (Osbeck, 2016). Den sakkunskap som behövs för att kunna resonera om vardagliga moraliska frågor är en rik och nyanserad livsförståelse.

Att det just är utanförskap och kränkning som omnämns i kursplanen som exempel på frågor att uppmärksamma i etikundervisningen ligger i linje tidigare forskning. Gemenskap och utanförskap är central tematik bland ungas livsfrågor (Hartman & Torstenson-Ed, 2013). I kunskapskriterierna för etik synliggörs en förväntad progression i elevernas resonemang från enkla, till utvecklade och välutvecklade. Det finns skäl att anta att vad som skiljer ett enkelt resonemang från ett välutvecklat inte bara handlar om form utan också om innehåll. För att utveckla de ungas etiska resonemang behöver även deras insikt om och förståelse av centrala existentiella teman som utanförskap och kränkning öka.

Kamratnormer för inkludering och exkludering

Héléne Jenvéns avhandling är en forskningsstudie som ger en god grund i arbetet med att utveckla elevernas förståelse av kränkning och utanförskap. De normer som Jenvén identifierar i den högstadiegrupp som hon följt under ett och ett halvt års tid, hänger samman med en hierarki inom kamratgruppen och klassen som helhet.

De normer som gäller för klassen är de som kamratgruppen med den högsta sociala positionen representerar. Jenvén kallar därför denna grupp den normsättande gruppen. Att tillhöra den normsättande gruppen innebär att ha makt över andra elever, att avgöra vilka som lever upp till normerna och kan inneslutas och vilka som ska uteslutas. De som inte lever upp till normerna riskerar kränkningar. Som andra uppmärksammat tidigare (t.ex. Bliding, 2004), understryker Jenvén den komplexitet som ligger i att inkludering och exkludering förefaller vara varandras förutsättningar.

Vikten av att ta plats och höras

Den mest centrala normen som lyfts fram i studien är vikten av att ta plats och höras. Intimt förknippad med denna gäller att "Ha många kompisar" och vidare att "Se ned på 'stud'", som är en annan kamratgrupp för vilka skolarbetet är centralt och som i sin relativa styrka kan uppfattas utmana den normsättande gruppen. Bland annat beskrivs i studien hur elever blivit utsatta för att de inte har ansetts ha rätt kläder eller rätt musiksmak – dvs. den smak som gjorts dominant bland de som "tar plats och höras", en annan benämning på den dominerande gruppen. I studien framgår tydligt den kamp om positioner som råder i klassen, vilket i tidigare studier beskrivits i relation till skolans sociala trängsel och faktumet att den är tvingande (t.ex. Hägglund, 2007; Skolverket, 2002).

Lärares interna normer riskerar förvärra situationen

I en fas av arbetet då Jenvén och lärarna som hon samarbetade med i aktionsforskningsarbetet frustrerades över att förändringsarbetet inte gav de effekter de hade hoppats på upptäckte Jenvén att lärarna själva föreföll vara en del av problemet, som hon uttrycker det. I denna fas förändrades studiens upplägg och hon övergick till att också uppmärksamma lärarnas normer. Tre lärarnormer identifierades av vilken den första handlar om att det är viktigare att vara lojal mot kollegor än att ta ansvar för elevers välbefinnande. Man tar t.ex. inte aktivt avstånd från yttranden från kollegor som kan uppfattas kränkande. Enligt den andra förväntas inte män uppfatta eller reagera mot kränkningar i samma utsträckning som kvinnliga kollegor eftersom kvinnor uppfattas ha större förmåga att upptäcka kränkning genom sin mera utvecklade personkänedom. Detta kan med andra ord ursäkta att manliga lärare inte ingriper. Den tredje lärarnormen uttrycker att vissa elever själva har försatt sig i en situation som gör att de utsätts för kränkningar. Det förefaller alltså som att lärarna försvarar en viss typ av "normalitet" med följd att de samtidigt ursäktar kränkande handlingar. Elever kan behöva anpassa sig för att undgå kränkningar. Sammantaget undergräver dessa normer det förändringsarbete som lärarna vill få till stånd enligt Jenvéns studie.

Normernas effekter för utsatta elever

Vilka konsekvenser dessa normer sammantaget kan få för utsatta elever framkommer i flera exempel i Jenvéns studie. Bland annat visas hur elever med olika hög position i klassen får olika möjligheter till lärarstöd. Lärarnormerna är inte absoluta utan kan villkoras i relation till social position. I sin summering trycker Jenvén på hur studien visar att skola för en utsatt elev till stora delar kan handla om anpassning till gällande normer och kraftigt beskuret handlingsutrymme. Det är svårt att utifrån denna insikt se hur skolan ska kunna vara en skola för alla, menar Jenvén.

Att arbeta normkritiskt

Studien visar med andra ord på vikten av sätta frågor om mobbning och utanförskap i ett vidare perspektiv om förhärskande normer och betydelsen av att skapa ökad medvetenhet om detta samt ett normkritiskt förhållningssätt. Samtidigt visar studien hur hotfullt elever kan uppleva att detta är och vilka reaktioner det kan få när ett sådant arbete sätts i system. Jenvéns studie har mycket att lära alla lärare och inte minst religionskunskapslärare som arbetar för en ökad livsförståelse och en gedigen grund för unga att diskutera frågor om gott och ont, rätt och fel utifrån – för att på sätt utveckla ungas etik.

Text: Christina Osbeck

Jenvén, H. (2017). *Utsatta elevers maktlöshet : En studie om elevers sociala samvaro som förbättringsarbete i åk 8-9*. Örebro: Örebro University. Utsatta elevers maktlöshet

Referenser

- Bliding, Marie. (2004). *Inneslutandets och uteslutandets Praktik: en studie av barns relationsarbete i skolan*. Göteborg: Göteborgs universitet. Inneslutandets och uteslutandets praktik
- Hartman, S., & Torstenson-Ed, T. (2013). *Barns tankar om livet*. Stockholm: Natur och kultur.
- Hägglund, S. (2007). Banal mobbning - en vardagsföreteelse i förskola och skola. I C. Thors (Red.), *Utstött - en bok om mobbning* (s. 97-108). Stockholm: Lärarförbundets Förlag.
- Osbeck, C. (2016). Att resonera om vardagliga moraliska frågor – som utanförskap och kränkning. I O. Franck, C. Osbeck & K. von Brömssen (Red.). *Religioner, livsåskådningar och etik – för lärare årskurs –6* (s. 247-260). Malmö: Gleerups.
- Skolverket (2002). *Skolan – en arena för mobbning: en forskningsöversikt och diskussion kring mobbning i skolan*. Stockholm: Skolverket.
- Skolan – en arena för mobbning
- Skolverket. (2013). *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011. Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011*